

УДК 342.9

І.Шопіна, д-р юрид. наук, проф.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
В.Воловик, мол. науков. співроб. науково-дослідного центру
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2020.44.47-49>

ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ТА СТРУКТУРА ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Стаття присвячена визначенню поняття, ознак та структури правової культури військовослужбовців.

Надано визначення правової культури військовослужбовця як сукупності правових цінностей, правових знань, вмінь та навичок, які у сукупності детермінують його правову поведінку.

Обґрунтовано, що правова культура військовослужбовців має наступні ознаки: а) це різновид загальної культури особистості військовослужбовця, яка починає формуватися під час сімейного виховання та початкової соціалізації у системі загальної середньої освіти; б) має багаторівневий характер і складається із правової культури громадянина, яка включає правову культуру військовослужбовця, яка, у свою чергу, має своїми складовими правову культуру курсанта, осіб офіцерського складу, осіб сержантського та старшинського складу, осіб рядового складу тощо; в) впливає на як на поведінку військовослужбовця, так і на існуючий в військових колективах загальний рівень правової культури.

На підставі аналізу складових правової культури військовослужбовця дозволяє виокремити наступні елементи її структури: а) теоретико-правова культура (доктринальні знання щодо сутності та особливостей права, правової норми, держави, прав і свобод людини та громадянина та інших правових явищ, які безпосередньо впливають на суспільні відносини у державі і визначають зміст загальної та спеціального законодавства); б) військово-правова культура (знання у галузі військового права, вміння та навички щодо його використання у різноманітних ситуаціях проходження військової служби); в) інформаційно-правова культура (сукупність знань, вмінь та навичок правомірної поведінки в інформаційних відносинах). Вона включає достатньо широкий спектр елементів – від поведінки військовослужбовця у соціальних мережах до захисту персональних даних своїх підлеглих; г) лінгвістично-правова культура (сукупність знань, вмінь та навичок, які дають змогу вільно володіти іноземною військовою термінологією, у тому числі тією, що застосовується в адміністративних, оперативних та матеріально-технічних стандартах Організації Північноатлантичного договору (НАТО)); ґ) педагогічно-правова культура (сукупність спеціальних прийомів і способів формування у своїх підлеглих та інших військовослужбовців правових знань, вмінь та навичок, ціннісних орієнтацій та переконань, базованих на усвідомленні верховенства права).

Ключові слова: правова культура військовослужбовця, загальна культура, інформаційна культура, інформаційно-правова культура, правова поведінка, військово-правові відносини, правові цінності.

Постановка проблеми. Останнім часом в українському суспільстві все більшої важливості набуває проблеми підвищення рівня правової культури, що обумовлено двома різноспрямованими тенденціями: з одного боку – декларуванням з боку більшості демократичних держав підвищення ролі принципу верховенства права у всіх сферах державного життя, з іншого – зростанням впливу правового нігілізму як однієї із ознак входження суспільного розвитку у період метамодерну. У зв'язку із існуванням цієї дихотомії (верховенство права – правовий нігілізм) достатньо складною уявляється практична реалізація завдань щодо формування високого рівня правової культури у представників різних соціальних груп – державних службовців, правоохоронців, військовослужбовців тощо. На жаль, нині можна констатувати застарілість багатьох теоретичних напрацювань у досліджуваній сфері і необхідність вироблення нових наративів, застосування яких дасть змогу знизити кількість порушень правових приписів представниками держави. Вказане слугує підтвердженням актуальності та важливості дослідження тенденцій розвитку правової культури військовослужбовців у сучасних умовах державотворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми сутності та особливостей правової культури військовослужбовців розглядалися у роботах П.Квіткіна, О.Прудникової та І.Дятлової [1, с.240-242], Я.Романовського [2, с.231-238], С.Скучіхіна [3], В.Царенка [4] та інших авторів. Разом з тим загальноновизнаної концепції правової культури військовослужбовця ще не вироблено, що обумовлює спрямованість подальших наукових пошуків.

Мета статті полягає у визначенні поняття, ознак та структури правової культури військовослужбовців.

Виклад основного матеріалу. У новій редакції Стратегії національної безпеки України, затвердженій указом Президента України від 14 вересня 2020 року №392/2020, визначено, що наша держава зміцнить бойовий потенціал Збройних Сил України, інших органів сил оборони шляхом здійснення низки заходів, серед яких одне з перших місць займає трансформація професійної культури на основі доктринальних підходів і принципів командування й контролю, підготовки, освіти НАТО (п.60) [5]. Вирішення масштабних завдань щодо удосконалення функціонування сектора безпеки і оборони не уявляється можливим без наявності високо мотивованого особового складу Сил оборони, який має всі необхідні для ефективного здійснення своїх обов'язків знання, вміння, навички, професійні цінності та мотивацію. Вказане виводить на перший план проблему визначення та підвищення правової культури військовослужбовців, рівень якої впливає на ціннісно-мотиваційні якості особового складу військових формувань.

У теоретичних джерелах категорію «правова культура» розуміють як критерій, на основі якого можна здійснити оцінку ступеня розвитку як правової системи, так і її структурних елементів на предмет їх відповідності стану, якого потребує реалізація пануючої в суспільстві моделі державності [6, с.46], як структурно-складне цілісне утворення, яке включає в себе якісний стан правового життя суспільства, відображеного в досягнутому рівні досконалості правових актів, правової та правозастосовальної діяльності, правосвідомості та правового розвитку особистості, а також у ступені свободи її поведінки і взаємної відповідальності держави та особистості, що

позитивно впливає на суспільний розвиток і підтримання умов функціонування суспільства [7, с.98], як сукупність чинників, які характеризують рівень правосвідомості, досконалості законодавства, організації роботи з його дотримання, стан законності й правопорядку, структура якої є не лише багатоаспектною, а й багатогранною, яка складається з багатьох елементів [8, с.126], у широкому аспекті – як правові явища та інститути: законодавство, юридичні організації, діяльність органів держави, правову поведінку громадян, правову свідомість тощо; у вузькому аспекті – як характеристику правової діяльності, її рівня, напрямку, форм та способів, що і обумовлює якість правового життя; якісна характеристика юридичної практики офіційних органів влади та правової поведінки індивідів, слід використовувати термін «правова культура» [9, с.39-40]. Аналіз цих та інших точок зору фахівців у галузі теорії права, галузевих правових наук, а також юридичної психології та педагогіки, дає змогу виокремити наступні ознаки правової культури військовослужбовця.

По-перше, правова культура військовослужбовця є різновидом його загальної культури, яка починає формуватися не у системі військової освіти, а значно раніше – під час сімейного виховання та початкової соціалізації у системі загальної середньої освіти. Ціннісні установки, які закладаються у період дитинства і підліткового віці, досить складно коригуються протягом наступних вікових періодів [10], що свідчить про важливість професійного психологічного відбору та психологічного супроводження навчання у вищих військових навчальних закладах та військової служби в цілому. По-друге, досліджуваний різновид правової культури має багаторівневий характер і складається із правової культури громадянина, яка включає правову культуру військовослужбовця, яка, у свою чергу, має своїми складовими правову культуру курсанта, осіб офіцерського складу, осіб сержантського та старшинського складу, осіб рядового складу тощо. По-третє, правова культура військовослужбовця безпосередньо впливає на його поведінку, як пов'язану із проходженням військової служби, так і не пов'язану з останньою, однак у будь-якому разі випадки порушення правових приписів одним військовослужбовцем в силу активних комунікативних зв'язків у військових колективах впливають на існуючий в останніх загальний рівень правової культури.

Отже, на підставі визначених вище ознак можна сформулювати поняття «правова культура військовослужбовця», яке ми розуміємо як сукупність правових цінностей, правових знань, вмінь та навичок, які у сукупності детермінують його правову поведінку. Безумовно, у наукових джерелах зустрічаються й інші дефініції вказаного поняття, однак їх сутність також переважно охоплює когнітивний, ціннісний і поведінковий рівні структури особистості.

Слід сказати, що спроби визначити та описати рівні (типи) розвитку правової культури військовослужбовців неоднаразово робилися у дослідженнях з юридичних, психологічних та інших наук. Так, заслуговує на увагу дослідження С.Скуріхіна, який розглядає правову культуру військовослужбовців Збройних Сил України як безпосередньо пов'язану із їх правовим статусом. Статусна правова культура військовослужбовців, на думку автора, є станом їх правового розвитку, вираженим у рівні знань, та розуміння військовослужбовцями своїх статусних прав і

обов'язків, а також у їх правовій поведінці. Функціями статусної правової культури військовослужбовців є: інформаційно-правова, регулятивна, комунікативна, ціннісно-нормативна, правосоціалізаторська [11, с.102-103]. Правова культура тісно пов'язана з інформаційною культурою [12, с.83-84], при цьому за умов активного розвитку цифрових технологій значення інформаційних елементів правової культури постійно зростає. Особливу цінність у розвитку правових досліджень правової культури військовослужбовців має, на нашу думку, дослідження, яке провели О.Сивак, В.Дурач, які розглянули досліджуваний феномен в аспекті врахування актуального рівня його розвитку у правовій роботі [13, с.91-94].

Використовуючи запропоновану науковцями диференціацію рівнів правової культури, ми спробували наблизити її до умов сучасності та провести емпіричне дослідження з метою визначення самооцінки військовослужбовцями стану розвитку правової культури у Збройних Силах України. Дослідження дало змогу виокремити п'ять рівнів правової культури військовослужбовців. Перший – правові знання безсистемні, правові положення розуміються поверхнево, мають місце помилкові чи хибні уявлення про зміст деяких статей законів, статутів. Другий – формальні правові знання, які у конкретній життєвій чи службовій ситуації не можуть застосовуватися існуючих проблем, існує багато недоліків правової підготовки. Третій – аналітичні правові знання, наявні вміння аналізувати свої вчинки та вчинки товаришів, співвідносити їх характер і наслідки з вимогами положень законів і статутів, у поєднанні з пасивним відношенням до правової самоосвіти як засобу розширення правового світогляду. Четвертий – активні правові знання, здатність керуватися ними у службових та позаслужбових ситуаціях, поглиблення своїх правових знань, здатність приймати правові рішення у конфліктних ситуаціях. П'ятий – правові знання трансформуються у правові переконання, зразкова військова дисципліна, сумлінне виконання військових обов'язків [14, с.64-65]. На нашу думку, розподіл вказаних результатів свідчить про можливість застосування вказаної методики [13] (з урахуванням необхідності її модифікації) у подальших дослідженнях правової культури військовослужбовців.

Висновки. Правова культура військовослужбовця – це сукупність правових цінностей, правових знань, вмінь та навичок, які у сукупності детермінують його правову поведінку.

Правова культура військовослужбовців має наступні ознаки: а) це різновид загальної культури особистості військовослужбовця, яка починає формуватися під час сімейного виховання та початкової соціалізації у системі загальної середньої освіти; б) має багаторівневий характер і складається із правової культури громадянина, яка включає правову культуру військовослужбовця, яка, у свою чергу, має своїми складовими правову культуру курсанта, осіб офіцерського складу, осіб сержантського та старшинського складу, осіб рядового складу тощо; в) впливає на як на поведінку військовослужбовця, так і на існуючий в військових колективах загальний рівень правової культури.

Аналіз складових правової культури військовослужбовця дозволяє виокремити наступні елементи її структури:

теоретико-правова культура (доктринальні знання щодо сутності та особливостей права, правової норми,

держави, прав і свобод людини та громадянина та інших правових явищ, які безпосередньо впливають на суспільні відносини у державі і визначають зміст загального і спеціального законодавства). Зауважимо, що нагальної потреби у формуванні теоретико-правової культури у всіх без винятку військовослужбовців не існує, разом з тим окремі категорії військовослужбовців, як-то військові юристи або представники Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, для ефективного здійснення своїх службово-професійних обов'язків потребують розвиненої теоретико-правової культури;

військово-правова культура (знання у галузі військового права, вміння та навички щодо його використання у різноманітних ситуаціях проходження військової служби). На відміну від теоретико-правової культури, військово-правова культура має розвиватися у всіх без винятку військовослужбовців;

інформаційно-правова культура (сукупність знань, вмінь та навичок правомірної поведінки в інформаційних відносинах). Вона включає достатньо широкий спектр елементів – від поведінки військовослужбовця у соціальних мережах до захисту персональних даних своїх підлеглих;

лінгвістично-правова культура (сукупність знань, вмінь та навичок, які дають змогу вільно володіти іноземною військовою термінологією, у тому числі тією, що застосовується в адміністративних, оперативних та матеріально-технічних стандартах Організації Північноатлантичного договору (НАТО);

педагогічно-правова культура (сукупність спеціальних прийомів і способів формування у своїх підлеглих та інших військовослужбовців правових знань, вмінь та навичок, ціннісних орієнтацій та переконань, базованих на усвідомленні верховенства права).

Напрями подальших наукових досліджень мають включати визначення емпіричних методів визначення актуального рівня правової культури військовослужбовців та розробку заходів її коригування.

I.Shopina, Doctor of judicial sciences, professor,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv
V.Volovyk, Junior Research Fellow Research Center,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

Список використаних джерел:

1. Квіткін П. В., Прудникова О. В., Дятлова І. В. Правова культура військовослужбовців: теоретико-методологічні основи аналізування. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2013. №3 (17). С.240-242.
2. Романовський Я. Я. Досвід формування правової культури військовослужбовців Збройних сил України. *Вісник Національного університету Львівська політехніка. Держава та армія*. 2014. №784. С.231-238.
3. Скуріхін С. М. Правова культура офіцерського складу Збройних Сил України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2011. 21 с.
4. Царенко В. І. Формування правосвідомості особистості військовослужбовців-прикордонників України: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2003. 209 с.
5. Стратегія національної безпеки України, затверджена указом Президента України від 14 вересня 2020 року №392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> (дата звернення 17.09.2020).
6. Яковлюк, І. Правова культура і її вплив на розвиток правової системи. *Вісник Академії правових наук України*. 2008. №1(52). С.43-56.
7. Осика І.В. Процес становлення правової культури в правовій, соціальній державі. *Актуальні проблеми держави і права*. 36. наук. праць. 2020. Вип. 16. 95-99.
8. Попадинець Г. Правова культура як важливий елемент правової системи України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: юридичні науки. 2014. №782. С.123-128.
9. Демічева В. В. Правова культура: теоретичний аналіз та практичний вимір. *Держава і право*. 2009. Вип. 45. С. 38–42.
10. Жуков С.В. Проблеми адміністративно-правового забезпечення доброчесності суддів: монографія. Київ: Леся, 2018. 412 с.
11. Скуріхін С. М. Особливості правової культури військовослужбовців. *Актуальні проблеми держави і права*. 2003. Вип. 18. С. 101–105.
12. Онопрієнко С.Г. Особливості співвідношення інформаційної та правової культури. *Повітряне і космічне право*. 2017. № 2. С. 82-85.
13. Сивак О., Дурач В. Виховання правової культури військовослужбовців – невідкладне завдання кадрової політики у Збройних Силах України. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2007. №19. С.90-95.
14. Шопіна І.М. Розвиток правової культури у сучасних умовах державотворення. *Наука і правоохорона*. 2019. №4. С.61-66.

Надійшла до редколегії 21.09.2020

DEFINITION, FEATURES AND STRCUTURE OF THE LEGAL CULTURE OF SERVICEMEN

The article is dedicated to determining the definition, features and structure of the legal culture of servicemen.

The definition of the legal culture of a serviceman is presented as a complex of judicial values, abilities and skills which altogether determine his legal behavior.

There're arguments provided in favor of the idea that the culture of servicemen happens to have the following features: a) a variety of the general culture of the serviceman which happens to develop in the course nurturing within the family and the initial socialization in the system of common middle-professional education; b) is characterized by a number of layers and consists of the legal culture of the citizen, which includes the legal culture of a serviceman and which in its turn consists of the legal culture of a cadet, officers, sergeants and non-commissioned officers and privates etc; c) has influence on both the behavior of the serviceman, but also the existing overall level of legal culture of military entities.

Based on the analyses of the elements of the legal culture of the serviceman it was possible to determine the following elements of its structure: a) the theoretic-legal culture (doctrinal knowledge with regard to the essence and the peculiarities of law, the legal norm, state, rights and freedoms of the individual and other legal phenomena, that indirectly influence the social relations in a state and determine the content of the generic and special legislation); b) the military-legal culture (knowledge in the field of military law, abilities and skills in terms of his implementation in different situations in the line of duty); c) the informational-legal culture (the complex of knowledge, abilities and skills of legally just behavior in informational relations). It includes a pretty broad spectrum of elements – starting with the behavior of the servicemen on the social media and finishes with the protection of personal data of one's subordinates; d) the linguistic-legal culture (the complex of knowledge, ability and skills, which allow to freely operate with the foreign military terminology, including the one that is implemented in administrative, operative, and NATO material-technical standards; e) the pedagogical-legal culture (the complex of special methods and means to develop knowledge, abilities and skills, value orienteers and persuasions based on the realization of the rule of law among the subordinates and other servicemen).

Key words: legal culture of a serviceman, generic culture, informational culture, informational-legal culture, legal behavior, military-legal relations, legal values.